

<https://doi.org/10.31108/2.2024.3.33.9>
УДК 316.6

Ірина Зубіашвілі
Ольга Лавренко

ЕКОНОМІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ОСНОВНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Зубіашвілі Ірина, Лавренко Ольга. Економічна ідентичність як основний психологічний механізм економічної соціалізації учнівської молоді.

Вступ. Соціально-економічна криза, політичні та культурні перетворення, трансформація цінностей, повномасштабне вторгнення РФ на територію нашої країни, безумовно, позначаються на внутрішньому світі людей, особливо на підростаючому поколінні та на процесі їхньої економічної соціалізації. У зв'язку з цим актуалізується потреба в молодих людях, здатних до продуктивної самореалізації через самопізнання, самовизначення та проблема формування особистісної ідентичності. Процес формування ідентичності особистості є основним змістом її соціалізації та ціллю цього процесу.

Мета емпіричного дослідження полягала у визначенні структурних особливостей механізму економічної ідентичності старшокласників і на цій основі побудові «психологічного портрету» старшокласника в аспекті економічної ідентичності.

Методи. Для дослідження особливостей економічної ідентичності старшокласників застосовано комплекс психодіагностичних методик: авторська анкета І. Зубіашвілі «Інститути економічної соціалізації та її механізми»; тест «Хто я?» (М. Куна, Т. Макпартленда), методика «Вимір економіко-психологічних характеристик особистості» (модифікація методики О. Никоненко), проєктивна методика «Незавершені речення», «Методика дослідження уявлень про економічно успішну людину» (Ю. Пачковського).

Результати. Визначено, що економічна ідентичність в ранньому юнацькому віці характеризується суперечностями з наявністю внутрішнього конфлікту. Виявлено протиріччя – незважаючи на те, що учні високо оцінюють значення грошей, вони ще не вміють використовувати кошти за призначенням та мають погане уявлення про роль грошей в особистому та суспільному житті.

Емпірично досліджено, що для економічної ідентичності старшокласників характерна пріоритетність власне економічних показників економічного успіху (бізнес, капітал, нерухомість тощо) над психологічними (спілкування, задоволеність від володіння отриманими благами). У старшокласників переважає ідентичність «Соціального Я», що свідчить про готовність виконувати соціальні ролі, у тому числі й економічні.

Старшокласники позитивно ставляться до економіки країни, але у них відсутній інтерес до неї через бойові дії на її території та соціально-економічну кризу. Встановлено, що економічні уявлення дівчат характеризуються більш вираженим ціннісно-смісловим значенням, ніж юнаків.

Висновки. В цілому, отримані дані свідчать про те, що економічна ідентичність в ранньому юнацькому віці характеризується суперечностями з наявністю внутрішнього конфлікту. У старшокласників недостатньо активізовані особистісні характеристики, пов'язані з економічною ідентичністю, необхідні для розуміння економічних процесів. У структурі економічної ідентичності існує тенденція до перебільшення труднощів у задоволенні потреби матеріальної забезпеченості та стабільності.

Ключові слова: економічна соціалізація, ідентичність, економічна ідентичність, ідентифікація, старшокласники, особистісні характеристики, детермінанти.

Zubiashvili, Iryna, Lavrenko, Olha. Economic identity as the main psychological mechanism of students' economic socialization.

Introduction. The socio-economic crisis, political, cultural, and value transformations caused by the full-scale invasion of the Russian Federation of Ukraine have a powerful impact on the inner world of people, especially the younger generation and their economic socialization. Therefore, arises a need for young people capable of productive self-realization through self-knowledge, self-determination, which

poses the problem of personal identity formation. Formation of a personal identity is the main goal of individuals' socialization.

Aim. *To determine the features of the mechanism of economic identity of high school students and, on this basis, build a psychological profile of a high school student in terms of economic identity.*

Methods: *I. Zubiashvili's Institutions of Economic Socialization and its Mechanisms questionnaire, Who am I? (M. Kuna, T. McPartland), O. Nikonenko's Measurement of Economic and Psychological Personality Characteristics" (modified by I. Zubiashvili), Incomplete sentences, and Study of Ideas about an Economically Successful Person (Yu. Pachkovskyi).*

Results. *Economic identity in early youth was characterized by contradictions and the presence of internal conflict. The contradiction was due to the fact that although students highly valued money, they still did not know how to use them properly and had bad ideas about the role of money in their personal and social life. The economic identity of high school students was characterized by the prevalence of economic values of economic success (business, capital, real estate, etc.) over psychological values (communication, satisfaction from owning the goods). Social Self was leading identity among high school students, which suggests their readiness to perform social roles, including economic ones. High school students had positive attitudes towards the country's economy, but they lacked interest in it because of the hostilities and socio-economic crisis in Ukraine. The economic ideas of girls had greater meaning than those of boys.*

Conclusions. *The economic identity in early youth is characterized by contradictions and internal conflict. High school students have poorly developed personal characteristics related to economic identity, which are necessary for students' good understanding of economic processes. High school students tend to exaggerate difficulties in meeting their needs for financial security and stability.*

Key words: *economic socialization, identity, economic identity, identification, high school students, personal characteristics, determinants.*

Вступ. Соціально-економічна криза, політичні та культурні перетворення, трансформація цінностей, повномасштабне вторгнення РФ на територію нашої країни, безумовно, позначаються на внутрішньому світі людей, особливо на підростаючому поколінні та на процесі їхньої економічної соціалізації. У зв'язку з цим актуалізувалась потреба в молодих людях, здатних до продуктивної самореалізації через самопізнання, самовизначення, тобто здатних до активного саморозвитку, а також проблема формування особистісної ідентичності, що має великий вплив на соціалізацію та становлення особистості людини. Процес формування ідентичності особистості є основним змістом її економічної соціалізації та ціллю цього процесу.

Поняття ідентичності стало популярним в психології, починаючи з 70-х рр. минулого сторіччя, доповнюючи, розвинувши і навіть в деяких випадках замінюючи широковживану «Я-концепцію». Найбільш розробленими підходами до ідентичності у сучасній зарубіжній психології є психоаналітичний, когнітивно-орієнтований, статусний, біоеволюційний, когнітивний, інтеракціоністський, структурно-динамічний та екзистенційно-гуманістичний. Аналізом питання ідентичності як компоненти самосвідомості особистості та виокремленням видів ідентичності у вітчизняній психології займалися Т. Бондаренко (2010), О. Борисенко (2017), М. Боришевський (2010), О. Герасименко (2020), П. Гнатенко & В. Павленко (1999), М. Єгупов (2015), І. Дружиніна (2007), В. Зливков (2007), Є. Калюжна (2023), Т. Клибанівська (2020), А. Коваленко & К. Безверха (2017), А. Лукіянчук (2010), Р. Мороз (2009), В. Москаленко (2013), Ю. Москаль (2007), А. Османова (2020), А. Сергєєва (2010), М. Шульга (2000), Т. Яблонська (2010) та інші.

Водночас зазначимо, що економічна ідентичність у вітчизняній психології розглядалась поверхнево як складова соціальної ідентичності у її контексті. Та й саме поняття «економічна ідентичність» увійшло в науковий обіг недавно, воно потребує цілісного підходу до його аналізу й дослідження. Адже економічна ідентичність відіграє провідну роль в економічній самосвідомості особистості (Москаль, 2007).

Потреба людини в ідентичності за своєю значущістю виходить в соціальній психології на одне з перших місць. Проблема ідентичності виявилася складною і

багатогранною для сучасної людини. Нині посилюється потреба молодшої людини щодо самовизначення в системі соціальних зв'язків, пошуку шляхів, які допомогли б індивіду відтворити цілісність та впорядкованість образу «зруйнованого світу», формуванню здорової і гармонійної ідентичності, виходу з кризи ідентичності та пошуку відповіді на запитання «Хто Я?».

Феномен ідентичності розглядається в сучасній психології в якості одного з основних структурних компонентів особистості. Процес формування ідентичності молодшої людини є основним змістом її соціалізації та ціллю цього процесу. Ідентичність особистості, яка формується внаслідок дії механізму ідентифікації, передбачає здатність особистості до самоорганізації власного життя на суб'єктному рівні як здатність самостійно ставити цілі і діяти відповідно до них, самостійно будувати стратегію досягнення цілей відповідно до внутрішніх особистісних смислів; як уміння співвідносити потреби, що виникають, із можливостями їх реалізації в певній ситуації, із засвоєнням особистістю соціокультурних орієнтирів, що мають місце в суспільстві (Москаленко, 2013 : 140).

Аналізуючи підходи до дослідження проблематики ідентичності особистості, В. Москаленко слушно зазначає, що проблема ідентичності, яка пов'язана з визначенням особистістю свого «Я», за своїм значенням виходить на одне з перших місць у сучасному українському суспільстві, трансформації якого зумовлюють кардинальні зміни в осмисленні людиною свого ставлення до дійсності, її світоглядної орієнтації. Нові соціальні умови спонукають людину переглядати форми й напрями своєї діяльності. Нової значущості набувають питання соціальної та особистої активності, відповідальності за свої вчинки, а також питання ідентичності, її динаміки, значущості у процесі соціалізації (Москаленко, 2024: 89). Зазначимо, що сучасне розуміння ідентичності спонукає науковців переглядати широкий діапазон проблематики, яка стосується феномену ідентичності.

Ідентичність набувається людиною в ході індивідуального розвитку і є результатом психологічних процесів соціалізації, ідентифікації, особистісної інтеграції тощо. Першими до розгляду феномена ідентичності звернулися прихильники психоаналітичного напрямку. Детальна розробка феномена ідентичності була представлена у відомій праці Е. Erikson (1968) «Ідентичність: юність і криза». Розуміючи ідентичність загалом як процес організації життєвого досвіду в індивідуальному «Я», дослідник робить акцент на динамічності, змінності ідентичності протягом життя людини, виокремлюючи як основну адаптаційну функцію цієї особистісної структури. Згідно з Е. Erikson (1968), процес становлення і розвитку ідентичності «оберігає цілісність та індивідуальність досвіду людини, дає їй можливість передбачити як внутрішні, так і зовнішні небезпеки та порівнювати свої здатності із соціальними можливостями, що надаються суспільством. Отже, поняття ідентичності в його трактуванні співвідноситься передусім з поняттям постійного, неперервного розвитку «Я» у соціумі (Erikson, 1968).

Е. Erikson (1968) виходив з того, що ідентичність розвивається з поступової інтеграції всіх ідентифікацій. Це означало, що ідентичність як така не була для нього чимось статичним, застиглим, незмінним. Проблеми ідентичності розглядалися ним насамперед крізь призму знаходження місця ідентичності в циклах людського життя.

На думку Е. Erikson (1980), розвиток особистості за своїм змістом визначається тим, що суспільство очікує від людини, які цінності та ідеали їй пропонує, які завдання ставить перед нею на різних вікових етапах. Водночас послідовність стадій розвитку дитини залежить від «біологічного начала». Дитина у процесі дозрівання проходить низку стадій. На кожній з них вона набуває певної якості (особистісне новоутворення), яке фіксується в структурі особистості та зберігається у наступні періоди життя (Erikson, 1980).

До 17 років відбувається повільний, поступовий розвиток центрального утворення – ідентичності особистості. Ідентичність – психосоціальна тотожність – дозволяє особистості приймати себе у всьому багатстві своїх відносин з навколишнім світом і визначає її систему цінностей, ідеали, життєві плани, потреби, соціальні ролі з відповідними формами поведінки. Особистість розвивається завдяки включенню в різні

соціальні спільноти (націю, соціальний клас, професійну групу тощо) і переживанню свого нерозривного зв'язку з ними. Ідентичність – умова психічного здоров'я: якщо вона не складеться, людина не знаходить себе, свого місця в суспільстві, виявляється «втраченою».

Відтак, виникла потреба дати більш стисле й операціональне визначення ідентичності. Найбільш плідним виявився підхід J. E. Marcia (1980), який визначив ідентичність як «структуру Его – внутрішню, самотворчу, динамічну організацію потреб, здібностей, переконань та індивідуальної історії» (Marcia, 1980). Надалі кожен напрям в зарубіжній психології вносив своє бачення становлення ідентичності як прагнення людини до особистісної сталості, цілісності, включеності у світ зі збереженням до того ж власної неповторності.

Проблема економічної ідентичності особливо актуальна нині, коли українське суспільство переживає кризові процеси соціально-економічних перетворень, у зв'язку з бойовими діями на території нашої країни. Ідентичність є тим психічним ядром, центром, який здатний організувати довкола себе все життя людини. Криза ідентичності, її втрата чи несформованість можуть призвести до складних психічних порушень, соціальної дезадаптації, міжособистісних конфліктів у взаєминах людей.

Економічна ідентичність, на наш погляд, передбачає усвідомлення (оцінювання, переживання та стосунки) своєї тотожності з конкретно соціально-економічною групою власників, визначеність якої залежить від змісту економічних уявлень людини та міри їх диференційованості.

Юнацький вік є переходом до дорослого життя, саме тому цей віковий етап включає внутрішні протиріччя, які мають сприяти трансформації особистості, її розвитку. У ранньому юнацькому віці, на думку сучасних дослідників, економічна ідентичність розглядається як соціально-психологічний конструкт адаптації учнів до нових правил поведінки, що діють в близькому для них середовищі. Суть такої адаптації полягає в здатності старшокласників створювати образ «Я» економічної людини, економічно ототожнюючи свою поведінку з поведінкою авторитетної для них особистості.

Економічна ідентичність формується в результаті процесу економічної соціалізації. Аналізуючи дані досліджень, присвячених питанню економічної соціалізації (Дембицька, 2020; Євдокимова, 2016; Лазаренко, 2013; Остапйовський, 2014; Соціально-психологічне забезпечення, 2018; Соціально-психологічні проблеми становлення, 2012 та ін.), можна назвати основні детермінанти, які впливають на становлення економічної ідентичності:

- вплив первинних груп (сім'я та найближче дружнє оточення) та груп безпосереднього контактного спілкування (група однолітків, шкільний клас);
- особистий досвід поводження з грошима та включення до реальної економічної діяльності;
- соціалізація в умовах економічної кризи;
- заданий культурний контекст становлення особистості.

У межах нашого дослідження економічна ідентичність нами розуміється як динамічний комплекс когнітивних і ціннісних характеристик особистості, сформованих через ототожнення людиною себе з економічними ролями та статусами, властивими соціальним спільнотам, до яких вона відчуває свою приналежність. Економічна ідентичність є результатом економічного самовизначення особистості в процесі економічної соціалізації.

Особливість економічної ідентичності сучасного старшокласника полягає в тому, що його співвіднесення себе з тією чи іншою групою відбувається також в онлайн-середовищі через доступну онлайн-взаємодію.

Мета емпіричного дослідження полягала у визначенні структурних особливостей механізму економічної ідентичності старшокласників і на цій основі побудові «психологічного портрету» старшокласника в аспекті економічної ідентичності.

Відповідно до поставленої мети в дослідженні вирішувались такі **завдання**:

1. Встановити ієрархію соціальних інститутів та провідних психологічних механізмів, котрі забезпечують ефективну економічну соціалізацію старшокласників.
2. Виявити види ідентичності, котрі переважають у старшокласників.
3. Встановити економіко-психологічні характеристики старшокласників як суб'єкта процесу економічної соціалізації.
4. Дослідити уявлення старшокласників про економічно успішну людину.
5. Встановити розуміння старшокласниками сутності основних економічних категорій.

Методи та організація дослідження. Для дослідження особливостей економічної ідентичності старшокласників застосовано комплекс психодіагностичних методик. Зокрема: авторська анкета І. Зубіашвілі «Інститути економічної соціалізації та її механізми»; тест «Хто я?» (М. Куна, Т. Макпартленда), методика «Вимір економіко-психологічних характеристик особистості» (модифікація методики О. Никоненко), проєктивна методика «Незавершені речення», «Методика дослідження уявлень про економічно успішну людину» (Ю. Пачковського).

Вибірка дослідження. У дослідженні економічної ідентичності старшокласників взяли участь 90 старшокласників НВО «Звитяга» (м. Біла Церква, Київська обл.) віком від 16 до 17 років. Серед них: 56% складають юнаки, 44 % – дівчата.

Особливості обраної соціальної групи: провідною діяльністю старшокласників є навчальна діяльність; до економічних особливостей можна віднести пасивну включеність в економічні процеси; недостатньо розвинені навички самостійного розпорядження фінансовими та матеріальними ресурсами; залежність від зовнішнього джерела ресурсів (батьки); посилення тенденції до самостійності; формування уявлень про майбутню економічну діяльність.

Дослідження здійснено в рамках виконання науково-дослідної теми лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України «Психологічні механізми економічної соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства» (2022-2024 рр., номер державної реєстрації 0122U000296).

Результати дослідження та їх обговорення. Оскільки економічна ідентичність формується в результаті процесу економічної соціалізації під впливом первинних груп, то нашим *першим завданням* було встановлення ієрархії соціальних інститутів та провідних психологічних механізмів, котрі забезпечують ефективну економічну соціалізацію старшокласників.

На основі емпіричного дослідження (аналізу результатів розробленої І. Зубіашвілі авторської анкети «Інститути економічної соціалізації та її механізми») визначено, що серед п'яти інститутів економічної соціалізації (сім'я, навчальний заклад, неформальні об'єднання, ЗМІ, мережа «Інтернет») для старшокласників головним є «сім'я» (58,5% досліджуваних). Другу і третю позиції посідають відповідно мережа «Інтернет» (36,8%) та «неформальні об'єднання» (2%).

У нашому дослідженні вперше виявлено мережу «Інтернет» як важливий інститут економічної соціалізації. Варіантність відкритого та доступного інтернет-простору містить багато можливостей для розвитку особистості та ризиків, пов'язаних з необхідністю самостійно орієнтуватися в інформаційних потоках, інтерпретувати контент, комунікувати в онлайн-спільнотах, приймати відповідальні економічні рішення.

Результати дослідження також показали, що провідним психологічним механізмом економічної соціалізації старшокласників (з шести таких механізмів: економічна ідентичність, копіювання, навіювання, адаптація, конформність, підприємливість) є економічна ідентичність (37,5%), на другому та третьому місці відповідно копіювання (22,3%) та навіювання (15,7%).

Період ранньої юності співвідноситься з етапом інтенсивного формування економічної ідентичності особистості, при конструюванні якої юнаки та дівчата стикаються з новими викликами та приймають на себе нові економічні ролі. У цьому зв'язку набувають

актуальності дослідження, присвячені проблемі формування особистості у процесі економічної соціалізації.

Друге завдання нашого аналізу – це виявлення видів ідентичності, що переважають у старшокласників. Для цього була використана методика «Хто Я?» (М. Куна, Т. Макпартленда). Досліджуваний повинен протягом 12 хвилин дати двадцять різних відповідей на запитання «Хто Я такий?». Відповіді слід давати в тому порядку, в якому вони спонтанно виникають. Потім він повинен оцінити кожен як позитивну (+), негативну (-), неоднозначну (+-), або поставити знак того, що він утруднюється в оцінці якостей.

За кількістю відповідей можна непрямо судити про рівень рефлексії особистості. Що більше відповідей дано за певний час, то рівень рефлексії вище. Тест використовується для вивчення змістовних характеристик ідентичності особистості. Запитання «Хто Я?» напряду пов'язане з характеристиками власного сприйняття людиною самої себе, тобто з її образом «Я» або концепцією. Результати цієї методики допомагають виявити, які ідентичності переважають у кожного учня, визначити, наскільки розвинені мислення та емоційна сфера особистості, а також виявити вміння, які вже переважають у кожного учня.

Результати дослідження за методикою «Хто я?» (М. Куна, Т. Макпартленда) дали змогу виявити види ідентичності, що переважають у старшокласників.

Практично у всіх старшокласників виражена ідентичність «Соціального Я» (95%). Найчастіше у респондентів проявляються такі показники: пряме означення статі (є такі ролі, як дівчина, юнак), сімейні ролі (донька, син, сестра, брат) і групова роль (члена суспільства). Це може вказувати на те, що ці соціальні статуси є значущими, а також визначають важливість належності до тієї чи іншої групи людей. І лише у 5% учнів ідентичність «Соціального Я» відсутня, це може вказувати на те, що учні не готові до виконання тієї чи іншої соціальної ролі, у них має місце проблема зі спілкуванням з іншими людьми, також, можливо, існує криза ідентичності особистості.

Аналізуючи ідентичність «Комунікативного Я», можна побачити, що у 75% учнів встановлена ця ідентичність. Це вказує на те, що респонденти легко знаходять спільну мову та є досить комунікабельними. Отже, учні добре можуть виконувати роль друга. У 25% учнів ця ідентичність відсутня, що є наслідком низького рівня спілкування та активності.

Ідентичність «Матеріального Я» виявлена у 30% респондентів. Цей результат вказує на те, що ці учні усвідомлюють свою відповідальність за матеріальні блага. Останні 70% не надають їм особливої важливості. Отже, учні досить погано усвідомлюють свою роль в економічній сфері, і варто звернути їхню увагу на формування таких соціальних ролей, як: споживач, виробник, власник, підприємець, інвестор, трейдер, продавець, покупець тощо.

Наступна ідентичність «Фізичне Я» виявлена у 75% учнів. Її переважання пов'язане з усвідомленням свого тіла в системі особистісного самопізнання. Учні відмітили аспекти соціальних ролей, пов'язаних з фізичними даними, зовнішністю, пристрастями в їжі та шкідливими звичками. Наприклад, привабливий, неповнолітній, худорлявий, приємний. У останніх досліджуваних цей показник недостатньо розвинений або знаходиться в процесі самоусвідомлення.

Ідентичність «Діяльного Я» переважає у 65% учнів. Вона пов'язана зі здатністю зосередитися на собі, зваженістю вчинків, а також з умінням працювати зі своєю тривогою та зберігати емоційну стійкість. Учнями були згадані такі показники соціальних ролей, як: заняття, інтереси, захоплення, самооцінка своїх здібностей, навичок, умінь та знань. Наприклад, самостійний, амбітний, кмітливий, цілеспрямований, люблю котів, добре роблю подарунки та сюрпризи тощо. У 35% учнів відсутність цієї ідентичності може свідчити про низькі емоційно-вольові здібності, що проявляється в неготовності проявляти себе в будь-якій сфері діяльності.

Наступна ідентичність «Перспективного Я» виявлена у 45% досліджуваних. Це означає, що учні думають про своє майбутнє та прагнуть досягнути поставлених цілей. Були вказані такі соціальні ролі, як: хочу допомагати сім'ї, хочу створити щось важливе,

багато бажань, хочу бути більш відповідальним і пунктуальним. У останніх (55%) на цей момент відсутнє цілісне уявлення про своє майбутнє.

І остання ідентичність «*Рефлексивного Я*» проявляється практично у всіх учнів (95%), вона вказує на те, що учні є багатогранними особами та усвідомлюють свою унікальність у суспільстві. Вони мають добре розвинену персональну ідентичність, оскільки часто вказували на такі показники соціальної ролі, як: особистісні якості, особливості характеру, персональні характеристики, емоційне ставлення до себе (товариський, нетерплячий, красивий, овен, козеріг, креветка, щирий, відповідальний, запальний, різнобічний тощо). Також про рівень рефлексивності можна судити за кількістю відповідей. Слід зазначити, що людина з більш розвиненим рівнем рефлексії дає у середньому більше відповідей, ніж з менш розвиненим уявленням себе. Діагностикою було виявлено 15% учнів з кількістю відповідей нижче за норму, що вказує на їхні менш розвинені уявлення про себе.

При підрахунку розставлених знаків можна проаналізувати такі характеристики уявлення про себе : самооцінка ідентичностей, врівноваженість емоційних переживань і здатність переносити внутрішні невизначеності. Розглянемо першу характеристику (самооцінку ідентичностей), що представлена на рис. 1.

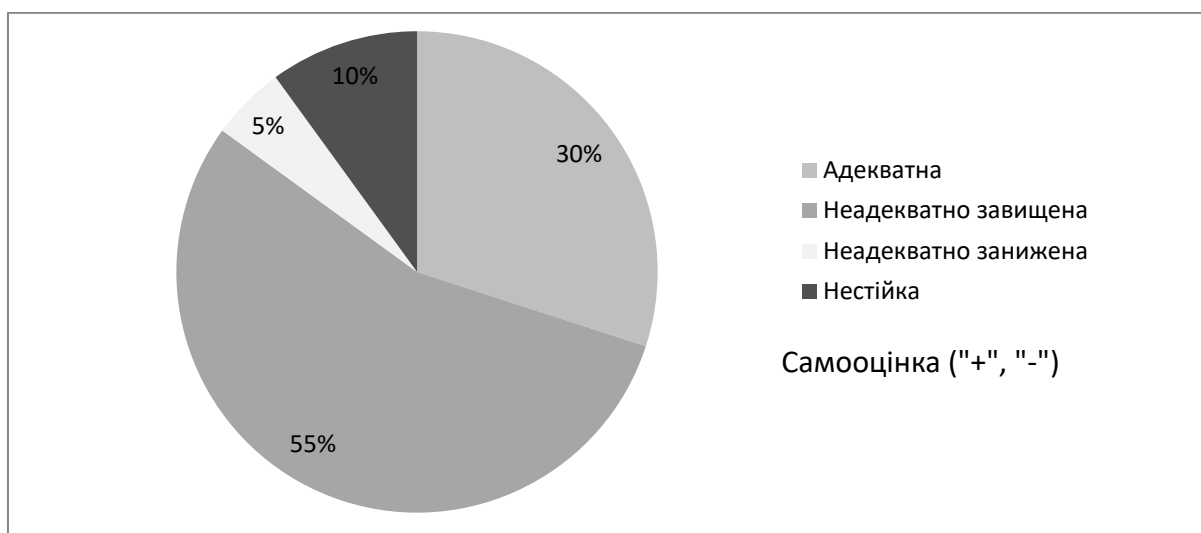

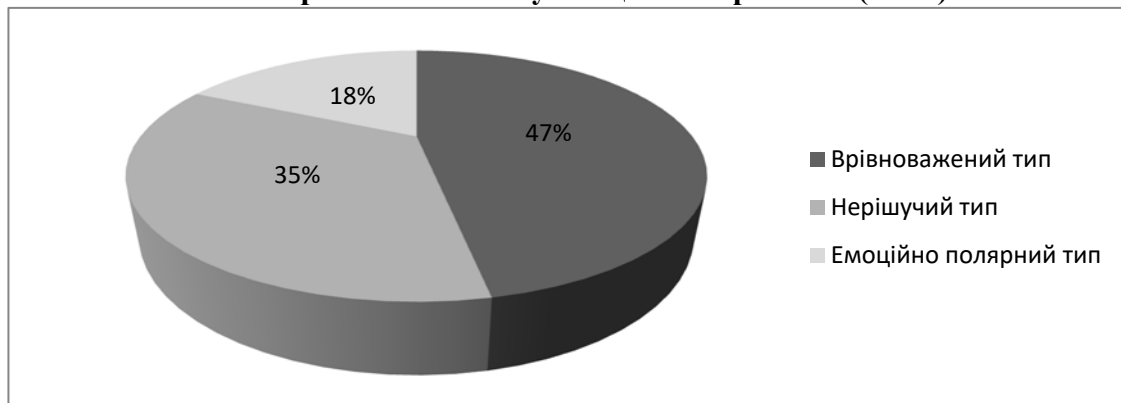
**Рис. 1. Самооцінка ідентичностей старшокласників
(за методикою «Хто я?» (М. Куна, Т. Макпартленда))**

Самооцінка – це емоційно-оціночна складова Я-концепції, яка відображає ставлення до себе в цілому або до окремих сторін своєї особистості. Вимірювання самооцінки ідентичностей здійснювалось за допомогою анкетного запитання: «*Чи вважаєте ви себе економічно успішною людиною?*»

У половини респондентів (55%) спостерігається неадекватно-завищена самооцінка, тобто учень зазначає, що у нього немає недоліків або їхня кількість досягає 15% (від загального числа «+» та «-»). Ці учні ставлять собі вищі цілі, ніж які можуть реально досягти. *Неадекватно-завищена* самооцінка характеризується нездатністю приймати на себе відповідальність за свої невдачі. У 30% досліджуваних виявлено адекватну самооцінку, яка характеризується здатністю реалістично оцінювати свої переваги та недоліки. *Неадекватно-занижена* самооцінка проявляється у 5% учнів, у яких підвищується критичність стосовно своїх дій та відбувається недооцінка себе як суб'єкта. І *нестійка* самооцінка виявлена у 10% учнів. Такий показник не може тривати довго, він є нестійким та дискомфортним.

Розглянемо другу характеристику – «*врівноваженість емоційних проявів*», що представлена на рис. 2.

Рис. 2. Врівноваженість у емоційних проявах («+/-»)

Можна умовно виокремити людей *урівноваженого, нерішучого та емоційно-полярного* типу.

До *врівноваженого* типу належить майже половина досліджуваних (47%). Цей тип характеризується великою стійкістю до стресів і толерантним ставленням до недоліків інших людей. У 35% досліджуваних проявляється нерішучий тип особистості. Можливо, ці старшокласники переживають певну кризу у своєму житті, також це може свідчити про нерішучість як рису характеру. Для людей емоційно-полярного типу характерні максималізм в оцінках та різкі перепади емоційного стану. До цього типу належить менша частина учнів (18%).

Проаналізуємо третю характеристику (*здатність переносити внутрішні невизначеності*) (рис. 3).

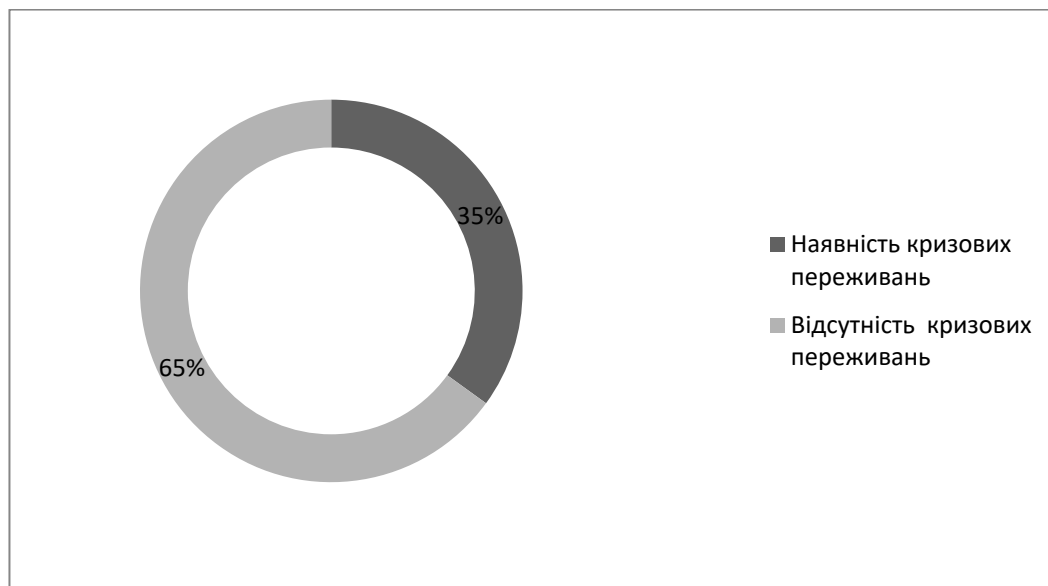

Рис. 3. Здатність переносити внутрішні невизначеності

Для 35% досліджуваних характерні кризові переживання, це свідчить про здатність переносити ситуацію внутрішньої невизначеності та готовність до змін у житті. Відсутність кризових переживань спостерігається у більшості учнів (65%), що є нейтральним показником.

Третім завданням нашого дослідження було встановлення економіко-психологічних характеристик за методикою «Вимір економіко-психологічних характеристик особистості» (модифікація методики О. Никоненко).

На основі результатів дослідження економіко-психологічних характеристик особистості можна виокремити таке. За першим параметром «Уявлення про свої можливості в економічній сфері» більшість учнів (60%) показали досить високі результати. Це вказує на те, що більша частина досліджуваних усвідомлює свою значущість в економічній сфері та готові прийняти такі економічні ролі, як: споживач, виробник, продавець, покупець тощо. Учні переважно відзначають своє бажання бути власником, це означає, що вони готові бути у ролі власника, критерій оцінюється в середньому як 0,8 (сильне бажання).

Більшість респондентів загалом оцінюють своє бажання йти на економічний ризик як досить високе (0,8). Водночас нині заради підвищення доходів опитувані не готові йти на економічний ризик, а оптимальна міра готовності до ризику має вищі бали, ніж у реальності.

Інтерес до економіки нашої країни нейтральний (0). Це можна пояснити тим, що респонденти не мають надії на особисту діяльність в економіці країни в загальному плані. Оскільки інтерес перебуває на нейтральному рівні, то й усвідомлення майбутньої реалізації ролей в учнів в економічній сфері відсутнє.

Оцінка респондентами суб'єктивної міри значущості грошей є досить високою (1,55). Загалом для всіх опитаних респондентів гроші є досить значущими. Але виникає протиріччя – незважаючи на те, що учні високо оцінюють значення грошей, вони ще не вміють використовувати кошти за призначенням та мають погане уявлення про роль грошей в особистому та суспільному житті.

При розгляді питання про ставлення інших людей до багатих людей більшість респондентів вважають, що це ставлення на середньому рівні. А особисте ставлення до багатих і заможних людей в цілому оцінюється вище – 0,5 (середнє значення). Що стосується ставлення до бідних, то спостерігається та ж тенденція, коли уявлення про ставлення інших до бідних нижче, ніж особисте ставлення.

Серед досліджуваних спостерігається також значний рівень ділової активності (0,55). Це вказує на те, що учні мають активну життєву позицію, виявляють ініціативу у певних ситуаціях. Отже, у них варто розвивати ролі організатора, діяча, виконавця та лідера.

Так, за результатами цієї методики можна дійти висновку, що учні усвідомлюють свою значущість в економічній сфері і готові прийняти певні економічні ролі, але ще не вміють повноцінно використовувати та реалізовувати їх по відношенню до себе, також вони виявляють активну ділову позицію та ініціативу (тому варто розвивати ролі організатора, діяча, лідера та виконавця), у них відсутній інтерес до економіки країни, також більшість хоче бути в ролі власника і готова йти на економічний ризик.

Наступним вектором нашого дослідження (**четверте завдання**) був аналіз результатів, отриманих за «Методикою дослідження уявлень про економічно успішну людину» (Ю. Пачковського). Методика дала змогу встановити рейтинг чинників економічного успіху для опитуваних (Ю. Пачковський, 2007). Перше місце посідає такий чинник як тривалі цілеспрямовані зусилля та наполеглива праця (84 % опитаних), друге – здібності людини, її особистісні риси (77%), третє – успішний збіг обставин (42%).

Для опитуваних характерна пріоритетність власне економічних показників економічного успіху (бізнес, капітал, нерухомість тощо) над психологічними (спілкування, задоволеність).

За уявленнями старшокласників, економічний успіх залежить щонайперше від тривалих цілеспрямованих зусиль та наполегливої праці і прояву здібностей людини. Думка

про «успішний збіг обставин» як чинник економічного успіху має значно менше прихильників.

Отже, економічній ідентичності старшокласників характерна пріоритетність власне економічних показників економічного успіху (бізнес, капітал, нерухомість тощо) над психологічними (спілкування, задоволеність від володіння отриманими благами).

Останнім завданням нашого дослідження (п'ятим) було встановлення розуміння старшокласниками сутності основних економічних категорій. Для цього була використана проєктивна методика «Незавершені речення», з допомогою якої досліджувались такі категорії, як: «економічний статус», «гроші», «багатство», «бідність», «дохід» та ін. Обробка відповідей здійснювалось за допомогою контент-аналізу.

Було встановлено, що уявлення учнів про *економічний статус*, котре складається із таких категорій: соціальна роль (наприклад, учень, студент, фахівець, платник податків), спосіб доходу (стипендія, залежність від батьків тощо), невдоволеність та задоволеність економічним статусом, виявилось ще не сформованим.

Статистично значущі відмінності за гендерною ознакою (непарний t-критерій Ст'юдента) було виявлено у висловлюваннях стосовно способу доходу ($t = 2,3$; $p = 0,03$).

Описуючи свій економічний статус, дівчата частіше співвідносять його зі способом доходу, а юнаки – із соціальною роллю (27%) та невдоволеністю фінансовим становищем (26%). У дослідженні виокремилась група учнівської молоді, у якої уявлення про своє місце в економічних відносинах поки не сформовано. До того ж у юнаків цей показник зустрічається частіше (20 %), ніж у дівчат (6 %).

Як юнаки (84 %), так і дівчата (88 %) оцінюють свій дохід на середньому рівні. Однак юнаки (16 %) частіше, ніж дівчата (8 %), оцінюють себе як «бідних». Матеріальним становищем «швидше задоволені» 44 % юнаків і 32 % дівчат. Усі респонденти планують у майбутньому підвищити свій дохід.

Уявлення молоді про *гроші* можна описати такими категоріями: символи (наприклад, державний знак, цінні папери), засіб оплати, матеріальні блага/можливості, показник статусу/розвитку, позитивні та негативні характеристики. Статистично значущі відмінності встановлено у висловлюваннях, що відображають негативне ставлення до цієї економічної цінності ($t = 2,28$; $p = 0,03$).

В основному учнівська молодь (41 % юнаків та 45 % дівчат) сприймає гроші як матеріальні блага (їжа, одяг, відпочинок тощо). Отже, загалом сучасній учнівській молоді властиве позитивне ставлення до грошей, проте юнаки більшою мірою схильні бачити в них і негативну складову.

Бідність в уявленнях молодих людей пов'язана зі складністю існування (37 % юнаків і 41 % дівчат) і описується за допомогою негативних емоцій та характеристик (32% юнаків і 39 % дівчат) – «стан нужди і голоду, що супроводжується станом депресії, апатією, пов'язаний з духовною бідністю» тощо.

Уявлення молоді про *багатство* визначають такі категорії: показник матеріального стану, позитивні та негативні емоції, можливості/матеріальні блага, створення сім'ї. Показово, що саме визначення багатства як можливості створення сім'ї більш актуальне для дівчат ($t = 2,94$; $p = 0,04$), а більше позитивних емоцій феномен «багатство» викликає у юнаків ($t = 2,9$; $p = 0,004$).

Власність в уявленнях молоді тісно пов'язана з матеріальними цінностями (52 % юнаків та 56 % дівчат) і правом володіння (31 % та 21 %). Поняття «власність» як юридична категорія сформулювалась в економічній свідомості сучасної молоді.

Висновки. Потреба особистості в ідентичності за своїм значенням нині посідає одне з перших місць, тому що вона є важливим регулятором самосвідомості та соціальної поведінки людини.

Результати вивчення психологічних особливостей економічної ідентичності старшокласників показали, що економічна ідентичність в ранньому юнацькому віці характеризується суперечностями з наявністю внутрішнього конфлікту.

Виявлено протиріччя – незважаючи на те, що учні високо оцінюють значення грошей, вони ще не вміють використовувати кошти за призначенням та мають погане уявлення про роль грошей в особистому й суспільному житті.

Для економічної ідентичності старшокласників характерна пріоритетність власне економічних показників економічного успіху (бізнес, капітал, нерухомість тощо) над психологічними (спілкування, задоволеність від володіння отриманими благами).

Соціальні стереотипи, що входять до структури економічної ідентичності, у сфері оцінки економічної діяльності людини мають суперечливий і конфліктний характер.

У старшокласників переважає ідентичність «Соціального Я», що свідчить про готовність виконувати соціальні ролі, у тому числі й економічні. Але не всі учні усвідомлюють свою роль в економічній сфері, і варто звернути їхню увагу на формування таких економічних ролей, як: споживач, виробник, власник, підприємець, вкладник, інвестор, трейдер, продавець, покупець тощо.

У структурі економічної ідентичності існує тенденція до перебільшення труднощів у задоволенні потреби матеріальної забезпеченості та стабільності.

Старшокласники позитивно ставляться до економіки країни, але у них відсутній інтерес до неї – це можна пояснити тим, що респонденти не мають надії на особисту діяльність в економіці країни в загальному плані через бойові дії на її території та соціально-економічну кризу. У старшокласників недостатньо виражені особистісні характеристики, пов'язані з економічною ідентичністю, необхідні для розуміння економічних процесів.

У економічній ідентичності сучасної молоді простежується певна категоріальна структура, що описує своєрідність уявлень, ставлення і настановлення до цих елементів економічної активності молоді. Встановлено, що уявлення дівчат характеризується більш вираженим ціннісно-смісловим значенням, ніж юнаків.

За результатами дослідження у старшокласників не виявлено ознак кризи економічної ідентичності.

Перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробці та проведенні тренінгової програми щодо становлення особистісної ідентичності в умовах повоєнного відродження країни задля глибшого пізнання власного «Я» та налагодження відносин із рідними й оточенням.

Література

1. Бондаренко, Т.В. (2010). Феномен ідентичності та індикатори її формування у дитячому віці. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України, XII (1)*, 56–63.
2. Борисенко, О.М. (2017). Особливості соціальної ідентифікації молоді в сучасних умовах суспільства. *1*, 3-11. <http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/psychology/article/view/132>
3. Боришевський, М.Й. (2010). *Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності*: Монографія.
4. Герасименко, О.А. (2020). Особистісна ідентичність у житті сучасної людини. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*. (с. 257-260). https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/27_03_2020/pdf/79.pdf
5. Гнатенко, П.І., & Павленко, В.М. (1999). *Ідентичність: філософський та психологічний аналіз*. Арт-Прес.
6. Дембицька, Н.М. (2020). *Психологія економічної соціалізації школярів*: Монографія. Видавець Позднішев.
7. Дружиніна, І.А. (2007). Феномен ідентичності та ідентифікації в руслі сучасних психологічних досліджень. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: зб. наук. праць РДГУ*, 37, 48–52.

8. Євдокимова, А.С. (2016). Соціально-психологічні фактори економічної соціалізації студентської молоді. *Економічна психологія: минуле, теперішнє, майбутнє*, 2, 122 – 129.
9. Єгупов, М.В. (2015). *Ідентичність як атрибут людини і суспільства*. [Дис...канд. філософ. наук 09.00.03]. Національна академія педагогічних наук України, Інститут вищої освіти. https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2019/01/Egupov_29.12.2015_disertac.pdf
10. Зливков, В. Л. (2007). *Ідентифікація та самоідентифікація як первинні та вторинні чинники саморозвитку особистості педагога*. http://www.novyn.kpi.ua/2007-1/05_Zlivkov.pdf
11. Калюжна, Є. (2023). Професійна ідентичність як фактор становлення практичного психолога. *Наукові тренди постіндустріального суспільства: матеріали III Міжнародної наукової конференції*, м. Харків, 13 жовтня, 2023 р. (с. 113-115). Міжнародний центр наукових досліджень. ТОВ «УКРЛОГОС Груп». https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/46510/1/Y_Kaliuzhna_NTPS_KUBG.pdf
12. Клибанівська, Т. М. (2020). Професійна ідентичність: теоретичний аспект. *Теорія і практика сучасної психології*. 1(2), 52–56.
13. Коваленко, А. Б., & Безверха, К. С. (2017). Соціальна ідентичність як механізм адаптації особистості під час суспільної кризи. *Український психологічний журнал*, 1(3), 48-62.
14. Лазаренко, О.В. (2013). Становлення економічної ідентичності в ранній юності в контексті економічної соціалізації особистості засобами соціально-психологічного тренінгу. *Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*, XV, 1.
15. Лукіяничук, А.М. (2010). Модель розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів. *Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць КПНУ ім. І. Огієнка, Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*, 7, 370–380.
16. Мороз, Р.А. (2009). Наративний підхід до дослідження ідентичності особистості. *Наука і освіта*, 4, 30–33. https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/4_2009/7.pdf.pdf
17. Москаленко, В.В. (2013). *Соціалізація особистості*: монографія. Фенікс.
18. Москаленко, В.В. (2024). Ідентичність особистості як функція її соціалізації. *Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні і прикладні проблеми: зб. тез XVI Міжнародної науково-практичної конференції (наукове електронне видання)*, 22 березня 2024 р. / Л.М. Карамушка, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі, О.В. Лавренко, Т.І. Мельничук. (с. 88-92). Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
19. Москаль, Ю. (2007). Структура економічної ідентичності: особливості її визначення та розгляду. *Психологія і суспільство*, 3, 98-102. <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/30225/1/%D0%9C%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C.pdf>
20. Османова, А.М. (2020). Психологічні детермінанти розвитку ідентичності особистості у працях зарубіжних та вітчизняних учених. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: психологія*. Т. 31(70), 1, 45-52. https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/1_2020/8.pdf
21. Остапівський, О.І. (2014). Формування особистості в процесі економічної соціалізації. *Психологічні перспективи*. 23. <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/4280>
22. Пачковський, Ю.Ф. (2007). *Психологія підприємництва*: навч. посіб. [3-є вид.]. Каравела.
23. Сергеева, А.В. (2010). Психологічні аспекти становлення інтегральної ідентичності особистості майбутнього психолога. *Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*, XII, 4, 353-361.
24. Соціально-психологічне забезпечення економічної соціалізації молоді: монографія / Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі, О.В. Лавренко, Т.І. Мельничук; за ред. Н.М. Дембицької. (2018). Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, [http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/712474\\$](http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/712474$)
25. Соціально-психологічні проблеми становлення суб'єкта економічної соціалізації : монографія / Т.В. Говорун, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі та ін.; за наук. редакцією В. В. Москаленко. (2012). Імекс-ЛТД.
26. Шульга, М. (2000). Маргінальність як криза ідентичності. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 3, 166–170.
27. Яблонська, Т. М. (2010). Ідентичність як предмет психологічного аналізу. *Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*, 38, 378–385.
28. Erikson, E.H. (1968). *Identity: Youth and crisis*, Norton. https://books.google.com.ua/books/about/Identity_Youth_and_Crisis.html?id=v3XWH2PDLeWC&redir_esc
29. Erikson, E.H. (1980). *Identity and the Life Cycle*. Norton. <https://search.ukr.net/?q=Erikson%20E.H.%20Identity%20and%20the%20Life%20Cycle.%20N.Y.%20L.%3A%20>
30. Marcia, J.E. (1980). *Identity in adolescence* / Adelson J. (ed.) Handbook adolescent psychology. John Wiley. [https://search.ukr.net/?q=Marcia%20J.%20E.%20Identity%20in%20adolescence.%20%20Adelson%20J.%20\(ed.\)](https://search.ukr.net/?q=Marcia%20J.%20E.%20Identity%20in%20adolescence.%20%20Adelson%20J.%20(ed.))

References

1. Bondarenko, T.V. (2010). Fenomen identychnosti ta indykatory yiyi formuvannya u dytyachomu vitsi [The phenomenon of identity and indicators of its formation in childhood]. *Problemy zagalnoi ta pedagogichnoi psykholologii. G.S. Kostiuk Institute of Psychology, KhII*(1), 56-63. [In Ukrainian]
2. Borysenko, O.M. (2017). Osoblyvosti sotsialnoi identyfikatsii molodi v suchasnykh umovakh suspilstva [Peculiarities of social identification of youth in modern society]. *I*, 3-11. <http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/psychology/article/view/132> [In Ukrainian]
3. Boryshevskiy, M.I. (2010). *Doroga do sebe: Vid osnov subyektivnosti do vershyn dukhovnosti* [The road to self: from the foundations of agency to the heights of spirituality]. [In Ukrainian]
4. Gerasymenko, O.A. (2020). Osobystisna identychnist u zhytti suchasnoi lyudyny [Personal identity in the life of a modern person]. *Psykhologichni ta pedagogichni problemy profesiinoi osvity ta patriotychnogo vykhovannya personalu systemy MVS Ukrainy*. (pp. 257-260). https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/27_03_2020/pdf/79.pdf [In Ukrainian]
5. Gnatenko, P.I., & Pavlenko, V.M. (1999). *Identychnist: filosofskyi ta psykhologichniy analiz* [Identity: philosophical and psychological analysis]. Art-Pres. [In Ukrainian]
6. Dembytska, N.M. (2020). *Psykhologia ekonomichnoi sotsializatsii shkolyariv* [Psychology of economic socialization of schoolchildren]. Vydavets Pozdnyshchev. [In Ukrainian]
7. Druzhynina, I.A. (2007). Fenomen identychnosti ta identyfikatsii v rusli suchasnykh psykhologichnykh doslidzhen [The phenomenon of identity and identification in modern psychological research]. *Naukovi zapysky Rivnenskogo derzhavnogo humanitarnogo universytetu*, 37, 48-52. [In Ukrainian]
8. Yevdokymova, A.S. (2016). Sotsialno-psykhologichni faktory ekonomichnoi sotsializatsii studentskoi molodi [Socio-psychological factors in economic socialization of students]. *Ekonomichna psykhologia: mynule, teperishnye, maibutnye*, 2, 122-29. [In Ukrainian]
9. Yegupov, M.V. (2015). *Identychnist yak atrybut lyudyny i suspilstva* [Identity as an attribute of a person and society]. [Dys...kand. filosof. nauk 09.00.03]. Natsionalna akademія pedagogichnykh nauk Ukrainy, Instytut vyschoi osvity. https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2019/01/Egupov_29.12.2015_disertac.pdf [In Ukrainian]
10. Zlyvkov, V.L. (2007). *Identyfikatsia ta samoidentyfikatsia yak pervynni ta vtorynni chynnyky samorozvytku osobystosti pedagoga* [Identification and self-identification as primary and secondary factors in self-development of teachers]. http://www.novyn.kpi.ua/2007-1/05_Zlyvkov.pdf [In Ukrainian]
11. Kalyuzhna, Ye. (2023). Profesiina identychnist yak faktor stanovlennya praktychnogo psykhologa [Professional identity as a factor in the formation of a psychologist]. *Naukovi trendy postindustrialnogo suspilstva: materialy III Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii*, Kharkiv, October 13, 2023 (pp. 113-115). Mizhnarodnyi tsentr naukovykh doslidzhen. TOV «UKRLOGOS Grup». https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/46510/1/Y_Kaliuzhna_NTPS_KUBG.pdf [In Ukrainian]
12. Klybanivska, T. M. (2020). Profesiina identychnist: teoretychnyi aspekt [Professional identity: theoretical aspect]. *Teoria i praktyka suchasnoi psykholologii*. 1(2), 52-56. [In Ukrainian]
13. Kovalenko, A.B., & Bezverkha, K.S. (2017). Sotsialna identychnist yak mekhanizm adaptatsii osobystosti pid chas suspilnoi kryzy [Social identity as a mechanism of personal adaptation during a social crisis]. *Ukrainskyi psykhologichnyi zhurnal*, 1(3), 48-62. [In Ukrainian]
14. Lazarenko, O.V. (2013). Stanovlennya ekonomichnoi identychnosti v rannii yunosti v konteksti ekonomichnoi sotsializatsii osobystosti zasobamy sotsialno-psykhologichnogo treningu [Formation of economic identity in early youth in the context of economic socialization of the individual by means of social and psychological training]. *Problemy zagalnoi ta pedagogichnoi psykholologii: collection of works of G.S. Kostiuk Institute of Psychology*, XV(1). [In Ukrainian]
15. Lukianchuk, A.M. (2010). Model rozvytku profesiinoi identychnosti maibutnikh pedagogiv [Model of professional identity development of future teachers]. *Problemy suchasnoi psykholologii: collection of works of G.S. Kostiuk Institute of Psychology*, 7, 370-380. [In Ukrainian]
16. Moroz, R.A. (2009). Naratyvnyi pidkhid do doslidzhennya identychnosti osobystosti [Narrative approach to the study of personal identity]. *Nauka i osvita*, 4, 30-33. https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/4_2009/7.pdf [In Ukrainian]
17. Moskalenko, V.V. (2013). *Sotsializatsia osobystosti: monografia* [Socialization of personality]. Feniks. [In Ukrainian]
18. Moskalenko, V.V. (2024). Identychnist osobystosti yak funktsia yiyi sotsializatsii [Identity of the individual as a function of their socialization]. *Sotsializatsia osobystosti v umovakh systemnykh zmin: teoretychni i prykladni problemy: zb. tez XVI Mizhnarodnoi nauko-vo-praktychnoi konferentsii (naukove elektronne vydannya)*, March 22, 2024. (pp. 88-92). G.S. Kostiuk Institute of Psychology. [In Ukrainian]
19. Moskal, Yu. (2007). Struktura ekonomichnoi identychnosti: osoblyvosti yiyi vyznachennya ta rozglyadu [The structure of economic identity: definition and analysis]. *Psykhologia i suspilstvo*. 3, 98-102. <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/30225/1/%D0%9C%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C.pdf> [In Ukrainian]
20. Osmanova, A.M. (2020). Psykhologichni determinanty rozvytku identychnosti osobystosti u pratsyakh zarubizhnykh ta vitchyznyanykh uchenykh [Psychological determinants of the development of personal identity in

- the works of foreign and Ukrainian scientists]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskogo. Seria: psykholgia*. 31(70), 1, 45-52. https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/1_2020/8.pdf [In Ukrainian]
21. Ostapiovskiy, O.I. (2014). Formuvannya osobystosti v protsesi ekonomichnoi sotsializatsii [Personality formation in the process of economic socialization]. *Psykhologichni perspektvy*. 23. <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/4280> [In Ukrainian]
22. Pachkovskiy, Yu.F. (2007). *Psykhologia pidpryyemnytstva* [3rd edition] [Psychology of entrepreneurship]. Karavela. [In Ukrainian]
23. Sergeeva, A.V. (2010). Psykhologichni aspekty stanovlennya integralnoi identychnosti osobystosti maibutnogo psykhologa [Psychological aspects of the formation of integral identity of future psychologists]. *Problemy zagalnoi ta pedagogichnoi psykhologii: collection of works of G.S. Kostiuk Institute of Psychology, XII*, 4, 353-361. [In Ukrainian]
24. Dembytska, N.M., Zubiashvili, I.K., Lavrenko, O.V., & Melnychuk, T.I. (2018). *Sotsialno-psykhologichne zabezpechennya ekonomichnoi sotsializatsii molodi* [Social and psychological provision of economic socialization of youth]. G.S. Kostiuk Institute of Psychology. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/712474> [In Ukrainian]
25. Govorun, V., Dembytska, N.M., & Zubiashvili, I.K. (2012). *Sotsialno-psykhologichni problemy stanovlennya subyekta ekonomichnoi sotsializatsii* [Socio-psychological problems of becoming an agent of economic socialization]. Imeks-LTD. [In Ukrainian]
26. Shulga, M. (2000). Marginalnist yak kryza identychnosti [Marginality as an identity crisis]. *Sotsiologia: teoria, metody, marketyng*. 3, 166-170. [In Ukrainian]
27. Yablonska, T. M. (2010). Identychnist yak predmet psykhologichnogo analizu [Identity as a subject of psychological analysis]. *Collection of works of G.S. Kostiuk Institute of Psychology*, 38, 378-385. [In Ukrainian]
28. Erikson, E.H. (1968). *Identity: Youth and crisis*, Norton. https://books.google.com.ua/books/about/Identity_Youth_and_Crisis.html?id=v3XWH2PDLewC&redir_esc
29. Erikson, E.H. (1980). *Identity and the Life Cycle*. Norton. <https://search.ukr.net/?q=Erikson%20E.H.%20Identity%20and%20the%20Life%20Cycle.%20N.Y.%20L.%3A%20>
30. Marcia, J.E. (1980). *Identity in adolescence*. Adelson J. (ed.) Handbook adolescent psychology. John Wiley. [https://search.ukr.net/?q=Marcia%20J.%20E.%20Identity%20in%20adolescence.%20%20Adelson%20J.%20\(ed.\)](https://search.ukr.net/?q=Marcia%20J.%20E.%20Identity%20in%20adolescence.%20%20Adelson%20J.%20(ed.))

Відомості про авторів

Зубіашвілі Ірина Костянтинівна, кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця, старша наукова співробітниця лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ, Україна.

Zubiashvili, Iryna, PhD, Senior Researcher, Laboratory of Organizational and Social Psychology, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orsid.org/0000-0003-3642-8159>

E-mail: mrs_ira@i.ua

Лавренко Ольга Василівна, кандидатка філософських наук, доцентка, провідна наукова співробітниця лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Lavrenko, Olha, PhD, Associate Professor, Leading Researcher, Laboratory of Organizational and Social Psychology, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9943-9536>

E-mail: olavr47@ukr.net

Отримано 30 вересня 2024 р.
Рецензовано 21 жовтня 2024 р.
Прийнято 23 жовтня 2024 р.